

**Maciej Franz**

Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu

ORCID: 0000-0002-9075-605X

## Kłajpeda będzie jednak litewska (1923)

### Słowa kluczowe

Kłajpeda, Republika Litwy, II Rzeczpospolita, Liga Narodów

### Streszczenie

Po zakończeniu I wojny światowej, ustanowiono w Europie pokój, często nazywany systemem wersalskim. W tym systemie zdecydowano się tworzyć tzw. „wolne miasta” pod kontrolą Ligi Narodów. Jednym z nich miała być Kłajpeda. Odebrana Niemcom, nie miała trafić do rodzącej się Republiki Litwy. Litwini nie pogodzili się z tą koncepcją. Wywołując tzw. powstanie ludowe, zdecydowali się na politykę faktów dokonanych i zajęli w 1923 roku Kłajpedę. Pomimo protestów, w tym także polskich, Liga Narodów w 1924 roku zatwierdziła litewskie decyzje. Kłajpeda stała się najważniejszym portem Litwy. Dopiero w 1939 roku III Rzesza dokonała jej zaboru, przy milczącej zgodzie Litwy. Był to jeden z kolejnych tzw. pokojowych podbojów w Europie.

### Zamiast wstępu

Narodziny państw w Europie Środkowo-Wschodniej po I wojnie światowej często dokonywały się w wyniku krwawych wojen lokalnych, powstań, a czasami wręcz rewolucji<sup>1</sup>. Ostateczne

---

<sup>1</sup> Jak doskonale ten proces podsumowano w jednej z najważniejszych prac odnoszących się do działań wojennych w Wielkiej Wojnie: „Przyniosła ona też poważne przemiany w układzie politycznym Europy. Niepodległość uzyskały Polska, Czechosłowacja, Finlandia, powstała Jugosławia, zjednoczyła swe ziemie Rumunia, państwowość otrzymały republiki nadbałtyckie – Litwa, Łotwa i Estonia, Węgry przybrały nowy kształt państwa”, J. Gozdawa-Gołębiowski, T. Wywerka-Prekurat, *Pierwsza wojna światowa na morzu*, Wydawnictwo Morskie, Gdańsk 1973, s. 542.

ukształtowanie granic miało kreować się jeszcze w wiele lat po tym jak formalnie zakończyły się działania wojenne w Wielkiej Wojnie. W styczniu 1923 roku doszło do wybuchu powstania w nadbałtyckim mieście portowym Kłajpeda. Wybuch tego powstania był szokiem dla znakomitej części mieszkańców, którzy byli narodowości niemieckiej<sup>2</sup>. Litwini chcieli wcielenia miasta do swojego państwa, choć nie mogli liczyć na przychylność Europy w tym względzie, tym bardziej, że nie stanowili w nim większości<sup>3</sup>, stąd koncepcja, by zorganizować „powstanie ludowe” przeciwko władzom w mieście, rządzonym przez Niemców. Jeszcze większym zaskoczeniem był jego sukces, opanowanie miasta i przejęcie w nim władzy przez Litwinów. Miasto i jego otoczenie, jako autonomiczną jednostkę, wcielono do Republiki Litwy. Był to jeden z największych sukcesów rządu w Kownie. Tym bardziej, że akt ten uznany został przez Konferencję Ambasadorów przy Lidze Narodów w maju 1924 roku.

### Kłajpeda po zakończonej Wielkiej Wojnie

Powstanie niepodległej Republiki Litewskiej po zakończeniu I wojny światowej nie dokonywało się w komfortowych warunkach<sup>4</sup>. Państwo to znajdując się w obliczu poważnych procesów

---

<sup>2</sup> Można, idąc za badaniami historyków, wskazać, że stanowili oni miejscową elitę; S. Sierpowski, *Problemy odradzającej się Polski w optyce Ligi Narodów: Gdańsk i Wilno*, „Rocznik Leszczyński” 2018, t. 18, s. 18.

<sup>3</sup> S. Srokowski, *Prusy Wschodnie. Studium geograficzne, gospodarcze i społeczne*, Gdańsk–Bydgoszcz–Toruń 1945, s. 143–144.

<sup>4</sup> „Rada Litwy na swym posiedzeniu w dniu 16 lutego 1918 r. jednomyślnie postanowiła zwrócić się do rządów Rosji, Niemiec i innych państw z następującym oświadczeniem: Rada Litwy jako jedyna reprezentantka narodu litewskiego, opierając się na uznanym prawie do samookreślenia oraz uchwale konferencji wileńskiej z dnia 18–23 września 1917 roku, proklamuje przywrócenie niepodległości, odrodzenie państwa litewskiego na zasadach demokratycznych ze stolicą w Wilnie i uwolnienie tego państwa od wszelkich więzi państwowych jakie łączyły je z innymi narodami. Rada Litwy jednocześnie oświadcza, że podwaliny państwa litewskiego powinien założyć i ostatecznie określić jego stosunki z innymi państwami, demokratycznie wybrany przez wszystkich mieszkańców Litwy Sejm Ustawodawczy, który ma być zwołany jak najszybciej”. Akt ten władze niemieckie uznały 23 marca 1918 roku, co otworzyło ostatecznie drogę do odrodzenia się niepodległego państwa litewskiego; A. Srebrakowski, *Kwestia wileńska*, [w:] *Przyjaciel. Polska, Rosja i Europa Zachodnia – zagadnienia polityczne*

geopolitycznych, samo stawało się od nich zależne<sup>5</sup>. Wojna polsko-bolszewicka doprowadziła do konfliktu z Rzeczpospolitą. Początkowo to bowiem państwo polskie zajęło w wyniku ofensywy Wilno i Wileńszczyznę. Było to dla władz litewskich trudne lub wręcz niemożliwe do zaakceptowania<sup>6</sup>. Gdy nawała bolszewicka szła nad Wisłę, tereny Wileńszczyzny przekazane zostały w ręce litewskie przez bolszewików. Zapewniało to im spokój na tyłach. Niestety, dzieliło ostatecznie w stosunkach z Polską. Gdy ruszyła polska kontrofensywa znad Wisły, formalnie uderzyć w stronę Wilna nie mogła. Co prawda Polacy w wyniku bitwy niemeńskiej i zwycięstw pod Wołkowyskami i Druskiennikami, wymusili na władzach Rosji bolszewickiej podjęcie rozmów o rozjemie, a następnie o pokoju, to jednak Wilno i Wileńszczyzna pozostały formalnie poza polską strefą politycznych wpływów. Rząd w Warszawie obiecał, że nie dokona agresji na Litwę. Zagon wojsk generała Lucjana Żeligowskiego, był tylko konsekwencją tych skomplikowanych okoliczności<sup>7</sup>. Oba państwa i oba narody stanęły w pozycji wroga<sup>8</sup>.

Jednocześnie ciągle spoglądanie w stronę Wilna, powodowało, że rząd litewski nie miał dość sił i środków, by z równie dużym zaangażowaniem walczyć o swoje morskie okno na świat, a więc

---

*w XVIII–XX wieku. Tom ku pamięci wielkiego przyjaciela Polski Borysa Pawłowicza Zaostrowcewa*, pod red. W. Barysznikowa, A. Srebrakowskiego, G. Straucholda, R. Żerelika, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2018, s. 257–258.

<sup>5</sup> Jednocześnie sami Litwini także wykonali potężny wysiłek, by tę niepodległość uzyskać, szczególnie w latach 1918–1920. Szerzej patrz: K. Ališauskas, *The Lithuanian Wars of Independence 1918–1920*, Vilnius universiteto leidykla, Vilnius 2023. W latach następnych największym problemem na arenie międzynarodowej stać się miały stosunki z państwem polskim.

<sup>6</sup> Był to także ostateczny cios dla wszelkich planów i marzeń utworzenia państwa polsko-litewskiego, co pokutowało w czasie rokowań w Wersalu, *Kova dėl Klaipėdos: įvykiai ir žmonės*, editors Z. Genienė, V. Vareikis, Mažosios Lietuvos istorijos muziejus, Klaipėda 2013, s. 15.

<sup>7</sup> W. Łach, *Zajęcie pasa neutralnego w lutym 1923 roku – próba oceny działań militarnych i politycznych*, „Europa Orientalis. Studia z Dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich” 2010, nr 2, s. 88.

<sup>8</sup> Jak słusznie pisano, los Wilna dla marszałka Józefa Piłsudskiego był tym „(...) węzłem psychicznym i muzeum, dziedzictwem długich lat tęsknot i przywiązań”, J. Gierowska-Kałuża, *Odczyt Marszałka Piłsudskiego wygłoszony 24 sierpnia 1923 roku w Wilnie*, „Przegląd Wschodni” 1999, t. 5, z. 4, s. 768.

o Kłajpedę. Miasto to bowiem, jak Gdańsk, miało stać się Wolnym Miastem, pod zarządem Ligi Narodów<sup>9</sup>. Mandat tej organizacji nad Kłajpedą ustanowiony został 10 stycznia 1920 roku, a do miasta wkroczyły wojska francuskie. Był to 21. Batalion Strzelców Alpejskich<sup>10</sup>. Cywilna administracja miasta i portu także znalazła się w ręku francuskim. Kierować nią miał Gabriel Patissé. Napływ francuskich urzędników był jedynie kwestią czasu i decyzji kraju, który miał początkowo administrować tym terenem.

Był to obszar około 2 860 km<sup>2</sup>, zamieszkały w tym czasie przez ponad 150 tys. ludzi<sup>11</sup>. Litwa początkowo nie posiadała w ogóle dostępu do morza i dopiero po ostatecznym wytyczeniu linii granicznej z Łotwą, uzyskała 41-kilometrowy pas wybrzeża po obu stronach rzeki Połoga<sup>12</sup>. Co prawda znajdowały się tam dwa małe porty (Połoga i Święta), jednak nie mogły one przyjmować żadnych jednostek handlowych czy nawet większych rybackich<sup>13</sup>. W tej sytuacji bardzo szybko zrozumiano, że dla uzyskania swobody handlowej, niezbędnej by kraj się mógł rozwijać, a wręcz uzyskać niezależność ekonomiczną, koniecznym jest pozyskanie portu pełnomorskiego. Takie walory posiadała Kłajpeda, dodatkowo i tak wcześniej powiązana logistycznie z terenami litewskimi. Przyjęcie więc w Wersalu koncepcji „wolnego miasta”, w odniesieniu do tego portu, a tym samym pozostawienie go poza litewską strefą wpływów politycznych i ekonomicznych, uznano za nieprzemyślane. W październiku 1922 roku zdecydowano się powołać komisję, która miała przygotować ostateczny status

---

<sup>9</sup> Miasto to oderwano od Niemiec na mocy artykułu 99 traktatu wersalskiego, M. Jakubik, *Problem Kłajpedy na łamach wileńskiej prasy obozu narodowego w okresie międzywojennym*, „Studia Maritima” 2017, vol. 30, s. 136. Teresa Kulak w swoim tekście recenzyjnym poświęconym pracy Sergiusza Mikulicza, użyła wobec statusu Kłajpedy pojęcia „kondominium państw sprzymierzonych”, T. Kulak (rec.), „Kłajpeda w polityce europejskiej 1918–1939”, *Sergiusz Mikulicz, Warszawa 1976*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1977, nr 2, s. 245.

<sup>10</sup> Kova dël Klaipėdos..., op. cit., s. 14.

<sup>11</sup> P. Eberhardt, *Przemiany narodowościowe w Kraju Kłajpedzkim w XX wieku*, „Sprawy Narodowościowe” 2010, z. 27, s. 89.

<sup>12</sup> W. Rezmer, *Powstanie w Kłajpedzie w 1923 r. w świetle materiałów Oddziału II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego*, „Baltijos Regiono Istorija Ir Kultūra: Lietuva Ir Lenkija. Acta Historica Universitatis Klaipedensis” 2007, t. 15, s. 41–42.

<sup>13</sup> R. Adomavičius, *Lietuvos sienų sargyboje*, „Prezidentas Smetona“ 1927–1932 m., „Muziejinių darbų ir įvykių kronika” 2010, nr 1, s. 18.

Kłajpedy. Projekt zakładał, że miasto przez następnych 15 lat będzie „wolnym miastem”, o podobnym statusie jak Gdańsk, choć w tym przypadku zarządzać nim miała rada złożona z przedstawicieli Litwy, Polski i mieszkańców Kraju Kłajpedzkiego, najpewniej więc przedstawicieli elit niemieckojęzycznych.

Dla rządu litewskiego, ale także elit intelektualnych, decyzje te były nie do zaakceptowania<sup>14</sup>. Uważali, że duża liczba litewskojęzycznych mieszkańców tego regionu, wskazywała na możliwość podnoszenia pretensji do miasta i portu, bez którego Litwa traciła szanse rozwoju. Jego posiadanie było dla państwa litewskiego racją stanu<sup>15</sup>, można było więc spodziewać się kolejnych kroków. Tym bardziej, że władze litewskie obserwowały politykę faktów dokonanych stosowaną przez władze polskie i widziały, że przyniosła ona im wymierne korzyści<sup>16</sup>. Dlatego wobec docierających do Kowna informacji, zdecydowano się na działania. 22 grudnia 1922 roku w Kłajpedzie powołano do życia, z inspiracji koweńskiej, Główny Komitet Ocalenia Małej Litwy, na czele którego stanął Martynas Jankus. Zadaniem powołanej do życia komórki miało być organizowanie ochotników do przyszłego wystąpienia zbrojnego w mieście, ale także wkomponowywanie w strukturę społeczną „turystów”, którzy przenikali z Litwy. Byli to żołnierze wojska litewskiego, którzy w cywilu docierali do Kłajpedy, mający z czasem odegrać rolę ochotników, w momencie wybuchu powstania<sup>17</sup>.

### Powstanie ludowe

Wobec decyzji Ligi Narodów, władze litewskie musiały zdecydować się albo na jej uznanie i pogodzenie się z nadaniem

---

<sup>14</sup> Co prawda, formalnie przewidywano, że z czasem nastąpi przekazanie Kłajpedy i Kraju Kłajpedzkiego w ręce Republiki Litwy, ale bez określenia, kiedy miałyby to nastąpić.

<sup>15</sup> Trzeba przyznać, że już sam fakt wyłączenia Kłajpedy i Kraju Kłajpedzkiego z Prus Wschodnich był dla Litwinów sukcesem i dawał nadzieję na możliwość dalszych starań o wcielenie tego regionu do ich kraju.

<sup>16</sup> O korzyściach tak prowadzonej polityki wspomina S. Sierpowski, *Problemy odradzającej się Polski w optyce Ligi Narodów: Gdańsk i Wilno...*, op. cit., s. 41.

<sup>17</sup> Jako jedni z pierwszych do Kraju Kłajpedzkiego zdecydowali się przedrzeć Jonas Polovinskas, szef Oddziału Kontrwywiadu i Matas Šalčius, przedstawiciel Związku Strzeleckiego, a zarazem dziennikarz. Mieli nie tylko lepiej rozpoznać sytuację w mieście, ale także przygotować drogę dla następnych litewskich agentów, *Kova dėl Klaipėdos...*, op. cit., s. 15.

Kłajpedzie statusu Wolnego Miasta<sup>18</sup>, albo podjąć działania militarne, których efektem byłoby przejęcie miasta siłą. Wybór drugiej drogi wydawał się być logiczną konsekwencją tego, co ówczesnie się działo w tej części Europy, a więc jednak przyjmowania rozwiązań siłowych, jako skuteczniejszych, niż odwoływanie się do decyzji zwycięskich mocarstw. Pokój paryski, a za nim system wersalski, szybko stał się chwiejnym rozwiązaniem.

Litwa bardzo szybko zorientowała się, że nie może liczyć na wsparcie swoich aspiracji na arenie międzynarodowej. Żadne z mocarstw zwycięskich nie było zainteresowane tym, by naruszać zasady pokoju, jaki z trudem udało się wynegocjować. Aspiracje małego kraju, gdzieś daleko na wschodzie Europy, na pewno nie były priorytetem dla Francji czy Wielkiej Brytanii. Tę beznadziejną sytuację dostrzegali także lokalni działacze litewscy, pozostający w mniejszości i zdominowani przez ludność narodowości niemieckiej. Ta, zdecydowanie bogatsza, lepiej ustosunkowana, kontrolowała wszystkie najważniejsze urzędy w mieście.

Rząd litewski obawiał się jednak reperkusji międzynarodowych, w wypadku oficjalnego wystąpienia zbrojnego przeciwko Francuzom w Kłajpedzie. Ewentualna śmierć któregośkolwiek z francuskich żołnierzy, mogła doprowadzić już nie tylko do skandalu międzynarodowego, ale również zerwania, ciągle bardzo wątplęgo sojuszu z państwem nad Sekwaną. W tej sytuacji uznano, że najlepszym rozwiązaniem będzie „spontaniczne, oddolne powstanie ludowe”, które wybuchnie w Kłajpedzie, niezwiązane formalnie z rządem litewskim. Jego sukces miał dać asumpt do przyjęcia miasta do Litwy, na „prośbę” samych mieszkańców<sup>19</sup>.

Przygotowanie powstania, które z czasem nazwano „rewolucją ludową”, było wspólną inicjatywą władz w Kownie i Związku

---

<sup>18</sup> Tzw. Kraj Kłajpedzki obejmował wąski pasek nadmorski. Jego naturalną granicą na zachodzie było wybrzeże Morza Bałtyckiego, na południu koryto rzeki Niemien, zaś od wschodu Równina Telszewska. Szerokość tego pasa terytorium nie przekraczała 15–20 kilometrów, a długość sięgała 140 kilometrów.

<sup>19</sup> Słusznie spodziewano się, że szybko prawda wyjdzie na jaw, ale zakładano, że mocarstwa zachodnie nie będą zainteresowane kierowaniem znacznych sił i środków dla zachowania dotychczasowego statusu Kłajpedy i pomimo dyplomatycznego oburzenia, zaakceptują efekty tej polityki faktów dokonanych. B. Jundo-Kaliszewska, *Zakładnicy historii. Mniejszość polska w postrządzonej Litwie*, Uniwersytet Łódzki, Łódź 2019, s. 50.

Strzelców Litewskich<sup>20</sup>. Przygotowywano je w oparciu o materiały wywiadowcze, przenikanie na teren Kłajpedy oficerów litewskiego wywiadu, a także budowę odpowiednich struktur, które miały ujawnić się w momencie wybuchu tego spontanicznego powstania. Zgromadzono w tym celu odpowiednie środki ludzkie, głównie byłych wojskowych, którzy znaleźli się na terenie Kłajpedy, a także materiałowe<sup>21</sup>. W zaplanowanym momencie mieli oni chwycić za broń i możliwie szybko opanować najważniejsze miejsca w mieście i porcie, paraliżując wszelki opór sił francuskich<sup>22</sup>.

7 stycznia 1923 roku wymaszerowała grupa 1 079 żołnierzy litewskich z Kowna. Był to tzw. Oddział Specjalnego Przeznaczenia. W jego składzie znaleźli się żołnierze 8. i 11. Pułku Piechoty, Szkoły Wojskowej, ale także ochotnicy<sup>23</sup>. W stronę Kłajpedy kierowano ich pociągami, oczywiście po cywilnemu. Operacja ta nie umknęła uwadze różnych środowisk i wywiadów państw ościennych, ale na szczęście nie została dostrzeżona przez stronę francuską.

Powstanie wybuchło 9 stycznia 1923 roku<sup>24</sup>, całkowicie zaskakując dotychczasowe władze w Kłajpedzie. Równocześnie do miasta, z trzech kierunków, wkroczyło blisko 1 400 uzbrojonych

<sup>20</sup> Pierwsze działania podjęto już w listopadzie 1921 r., gdy Jonas Žilius, przedstawiciel Litwy w Kłajpedzie, informował, że zajęcie miasta siłą jest jak najbardziej możliwe, siły francuskie są nieliczne i nie spodziewają się żadnych działań militarnych, W. Rezmer, op. cit., s. 43; P. Łossowski, *Kłajpeda kontra Memel. Problem Kłajpedy w latach 1918–1939–1945*, Neriton, Warszawa 2007, s. 37; Kova dėl Klaipėdos..., op. cit., s. 15.

<sup>21</sup> Nie były to środki małe, bowiem łącznie liczyły blisko tysiąc ludzi, co wobec trochę ponad 300 żołnierzy francuskich zapewniało im odpowiednią przewagę. Jednocześnie zgromadzono dla nich broń, w tym 21 karabinów maszynowych, jedną radiostację, 17 aparatów telefonicznych, trzy samochody, cztery motocykle i 63 konie. Co prawda formalnie byli to ochotnicy i niby mieszkańcy miasta, jednak w większości byli to oficerowie, podoficerowie i żołnierze wojska litewskiego oraz formacji paramilitarnych, dobrze przygotowani i zdeterminowani w swoich działaniach.

<sup>22</sup> P. Łossowski, *Kłajpeda kontra Memel. Problem Kłajpedy w latach 1918–1939–1945...*, op. cit., s. 40.

<sup>23</sup> Kova dėl Klaipėdos..., op. cit., s. 16.

<sup>24</sup> Część autorów jako moment wybuchu powstania podaje datę 8 stycznia 1923 r.; J.W. Dyskant, *Konflikty i zbrojenia morskie 1918–1939*, Wydawnictwo Morskie, Gdańsk 1983, s. 145. Część zaś wyraźnie wskazuje dopiero na 10 stycznia; P. Eberhardt, op. cit., s. 93.

ludzi, faktycznie żołnierzy, choć ubranych w stroje cywilne<sup>25</sup>. Opór jaki napotkali był niewielki<sup>26</sup> i już 15 stycznia Litwini kontrolowali w mieście wszystkie najważniejsze instytucje, urzędy i punkty<sup>27</sup>. Jak każde powstanie, także i to miało swoich bohaterów. Takim był na pewno 16-letni strzelec Algirdas Jesaitis, uczeń gimnazjum, który zginął 15 stycznia nieopodal budynku prefektury miejskiej od ognia broniących jej Francuzów. Innym był porucznik armii litewskiej Viktoras Burokevičius, który zginął od ognia karabinu maszynowego w tym samym regionie, gdy próbował wrzucić granat w pozycje obronne francuskich Strzelców Alpejskich<sup>28</sup>. Przez lata wspominano także postać Steponasa Dariusa, oficera lotnictwa litewskiego, ochotnika ze Stanów Zjednoczonych Ameryki, który nie tylko sam walczył o niepodległość Litwy, potem o Kłajpedę, ale jeszcze organizował pomoc i wsparcie. Także dlatego Amerykanie litewskiego pochodzenia zbierali fundusze na sfinansowanie podjętej interwencji zbrojnej, w tym także zakup pojazdów, niezwykle przydatnych w czasie transportu kolejnych oddziałów<sup>29</sup>.

Sukces zaskoczył nawet Litwinów, a Kraj Kłajpedzki znalazł się pod ich kontrolą. Działaniami militarnymi kierował oficer litewskiego sztabu generalnego, pułkownik Połowiński. To on był autorem koncepcji odizolowania francuskiego garnizonu w koszarach, tak, by nie mógł on przeszkadzać siłom litewskim. Operacja udała się całkowicie. W jej efekcie 19 stycznia w Szyłokarczmie Główny Komitet Ocalenia Małej Litwy ogłosił przejęcie władzy

---

<sup>25</sup> W. Łach, op. cit., s. 94–95. Część uczestników walk o Kłajpedę, to byli „partyzanci” działający w pasie granicznym z Polską, a więc posiadający doświadczenie w walkach z regularnymi oddziałami wojskowymi, P. Łosowski, *Ostatni akt kształtowania granic Drugiej Rzeczypospolitej – podział pasa neutralnego pomiędzy Polską a Litwą w lutym 1923 r.*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2002, t. 37, s. 30.

<sup>26</sup> Polska prasa opisywała jednak dość gwałtowne walki, do których miało dojść pomiędzy Litwinami a Francuzami w nocy z 13 na 14 stycznia. W walkach użyto, według doniesień polskiej prasy, samochodów pancernych i karabinów maszynowych, *Przed zajęciem Kłajpedy*, „Słowo” 1923, r. 2, nr 11 (137), s. 1–2.

<sup>27</sup> *Zajęcie miasta Kłajpedy*, ibidem, s. 1. W walkach, niezbyt intensywnych, zginęło kilku żołnierzy francuskich i kilku litewskich „powstańców”.

<sup>28</sup> *Kova dėl Klaipėdos...*, op. cit., s. 17.

<sup>29</sup> Amerykanie litewskiego pochodzenia odegrali istotną rolę w tych pierwszych latach walki o niepodległość Litwy, B. Šetkus, *Lietuviai Svetimuju Karuose: Bendražygiai ir Priešai*, Briedis, Vilnius 2021, s. 122.

i przyjął deklarację o woli przyłączenia Kraju Kłajpedzkiego do Republiki Litwy. Był to zdecydowanie przejaw polityki faktów dokonanych.

W ciągu kilku kolejnych dni formalnie władzę przejął prolitewski Dyrektoriat, jako główna władza i tymczasowy rząd na tym terenie<sup>30</sup>. Pod tym względem był to manewr aż za bardzo przypominający polskie działania na terenie tzw. Litwy Środkowej. Dyrektoriat praktycznie od razu wyszedł z wnioskiem o przyłączenie Kraju Kłajpedzkiego do Republiki Litwy. Co prawda od razu pojawiły się protesty<sup>31</sup>, ale nim realnie można było nadać im formalny charakter, 24 stycznia 1923 roku Sejm Republiki Litewskiej, przyjął wniosek Dyrektoriatu i zaakceptował, praktycznie jednogłośnie, włączenie Kłajpedy do Litwy. Był to jeden z tych faktów dokonanych, które okazały się najlepszą drogą do rozwiązania problemów, których ówczesne elity europejskie rozwiązać nie potrafiły<sup>32</sup>.

Oczywiście przedstawiciele mocarstw musieli zareagować. Już w momencie wybuchu walk francuscy urzędnicy protestowali, a jednocześnie zapowiadali interwencję wojskową, jednakże dla jej przeprowadzenia potrzebny był czas i środki<sup>33</sup>. Tymczasem

<sup>30</sup> Co warto odnotować, działania litewskie zyskały ciche wsparcie Niemców kłajpedzkich, którzy woleli, by miasto znalazło się w rękach Litwy, a nie Francji. Obecność francuskiego komisarza, francuskich wojsk w mieście, była dla nich trudna do zaakceptowania, P. Łossowski, *Kłajpeda kontra Memel. Problem Kłajpedy w latach 1918–1939–1945...*, op. cit., s. 42.

<sup>31</sup> Już 20 stycznia swoją rezolucję złożyły Włochy, które domagały się, by ewentualne rozstrzygnięcie kwestii Kłajpedy powiązać z ostateczną decyzją co do losów Wileńszczyzny; W. Łach, op. cit., s. 95.

<sup>32</sup> Dodatkowym czynnikiem, na który warto zwrócić uwagę, było ówczesnie wkroczenie wojsk francuskich i belgijskich do Zagłębia Ruhry, gdzie rozpoczęły one okupację i pobieranie reparacji wojennych w naturze z niemieckich fabryk. W efekcie tego Francja nie mogła skierować do Kłajpedy tylu sił, ile by chciała i jednocześnie musiała liczyć się z rosnącą niechęcią Wielkiej Brytanii wobec jej działań. Warto wspomnieć, że w 1923 r. opinię publiczną w Europie, a więc także i dyplomatów, mocno zajmował konflikt włosko-grecki, związany z zajęciem wyspy Korfu, A.M. Brzeziński, *Liga Narodów wobec aktów agresji (1919–1939)*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 2022, nr 110, s. 352. Ten konflikt uważano za zdecydowanie poważniejszy i przyglądano mu się z większą uwagą.

<sup>33</sup> Ta zmiana nastawienia, zwłaszcza Francuzów do Litwinów, była bardzo mocno widoczna. Śmierć francuskich żołnierzy w Kłajpedzie była w gabinetach Paryża, odczuwana jako szokująca, P. Łossowski, *Ostatni akt kształ-*

tych nie było. Do roli symbolu może urastać fakt, że dowódcą sił Ententy w Kłajpedzie został pułkownik Trousson, członek Francuskiej Misji Wojskowej w Warszawie, który przetransportowany został wraz grupą towarzyszących mu oficerów do Kłajpedy 16 stycznia na pokładzie polskiej kanonierki „Komendant Piłsudski”, bowiem Francuzi nie dysponowali na tych wodach żadną jednostką morską, zdolną do natychmiastowego przybycia do miasta ogarniętego walkami<sup>34</sup>. Co prawda już 11 stycznia zdecydowano się wysłać wspólną brytyjsko-francuską eskadrę, ale potrzebowała ona czasu, by dotrzeć na miejsce<sup>35</sup>. W jej składzie znalazły się francuski okręt liniowy „Voltaire”, brytyjski krążownik „Caledon”<sup>36</sup>, francuskie kontrtorpedowce „Algérien” i „Sénégalais”<sup>37</sup> oraz kanonierki „Ailette” i „Oise”. Całością sił dowodził francuski admirał Lequerre. Formalnie był to więc bardzo silny zespół. Na redzie Kłajpedy pierwsze okręty pojawiły się dopiero 17 stycznia, a więc dzień po polskiej jednostce, zaś weszły do portu jeszcze dzień później. Wyjście na brzeg brytyjskich żołnierzy, a nawet wystawienie przez nich wart przed prefekturą miało już w tym momencie symboliczne znaczenie. Zasadniczą część zespołu morskiego, w tym francuski okręt liniowy „Voltaire”, dotarł pod Kłajpedę dopiero 22 stycznia<sup>38</sup>. Warunki panujące na Bałtyku były bardzo trudne, więc kotwiczenie na otwartych wodach było niemożliwe. Z tego względu admirał Lequerre zdecydował się odpłynąć na wody Zatoki Gdańskiej i stanął tam na redzie budowanej Gdyni, licząc na poprawę pogody<sup>39</sup>.

---

*towania granic Drugiej Rzeczypospolitej – podział pasa neutralnego pomiędzy Polską a Litwą w lutym 1923 r...*, op. cit., s. 34.

<sup>34</sup> Polski okręt wszedł bez przeszkód do portu, wyokrętował skromną grupę francuskich oficerów na brzeg i bez jakiegokolwiek przeciwdziałania opuścił port, W. Rezmer, op. cit., s. 49. Litwini uznali to za kolejną demonstrację siły ze strony Polaków, R. Adomavičius, *Lietuvos sienų sargyboje*, „Prezidentas Smetona” ..., op. cit., s. 19.

<sup>35</sup> Działania te podjęto na podstawie decyzji Rady Ambasadorów Ligii Narodów, J.W. Dyskant, op. cit., s. 145.

<sup>36</sup> *Kova del Klaipėdos...*, op. cit., s. 54.

<sup>37</sup> Te dwa kontrtorpedowce wysłano na polecenie Ministra Marynarki Francji, już 11 stycznia, P. Łossowski, *Kłajpeda kontra Memel. Problem Kłajpedy w latach 1918–1939–1945...*, op. cit., s. 47.

<sup>38</sup> Oczekiwano jego przybycia już od kilku dni; *Przed zajęciem Kłajpedy*, op. cit., s. 2.

<sup>39</sup> Jak słusznie uważają historycy litewscy, w tym czasie pełną kontrolę na

W efekcie podjętych konsultacji, Konferencja Ambasadorów przy Lidze Narodów zdecydowała się skierować do Kłajpedy specjalną komisję. Jej przybycie było pierwszym sygnałem, że zbrojnej interwencji mocarstw nie będzie, a jedyną drogą jaką przewidują, mają być negocjacje, te zaś musiały prowadzić do faktycznego potwierdzenia przyłączenia miasta i regionu do Litwy. By jednak nie tracić twarzy, Francuzi i Brytyjczycy zdecydowali się na demonstrację siły na początku lutego. Ostatecznie nie mogli pozwolić, by uznano, że ustępują bez walki wobec zdecydowanej postawy Litwinów.

Interwencja zbrojna, choć podjęta, nie była jednak najlepiej przygotowana. W nocy z 1 na 2 lutego 1923 roku francuska kanonierka „Ailette”, korzystając z faktu, że na redzie portu pojawił się potężny francuski okręt liniowy „Voltaire”, weszła do portu handlowego<sup>40</sup>. Przechodząc przez jego basen, skierowała się na wody rzeki Danga, by ostatecznie stanąć na kotwicy już w mieście, nieopodal strategicznie położonego mostu. Dzięki temu mogła ogniem swoich dział paraliżować wszelki ruch na nim. Wejście tej francuskiej jednostki w głąb miasta dokonało się bez przeciwdziałania strony litewskiej, choć było przez nią obserwowane. W tym samym czasie dwa francuskie niszczyciele podeszły do wejścia do portu w Kłajpedzie, skąd mogły podjąć ostrzał artylerią okrętową istotnej linii kolejowej i dworca kolejowego. Jednocześnie same były bezpieczne i nie musiały obawiać się żadnego przeciwdziałania ze strony sił litewskich. Z zajętej pozycji obserwatorzy na obu okrętach mogli kontrolować wejście do koszar. Każdy ruch sił litewskich, ich nagłe pojawienie się w rejonie portu, mogło zostać zneutralizowane.

---

wodach litewskich sprawowały okręty polskie i francuskie, co poważnie ograniczało samodzielność wszelkich przyszłych planów władz litewskich, R. Adomavičius, *The Lithuanian naval forces in the 1930s: structure and role in the national defence strategy*, [w:] *The navies of the Baltic Sea Region during the Interwar Period: development of fleets, organizations and naval strategies 1918–1939*, editors A. Olli, H. Kiimann, University of Tartu Press, Tartu 2024, s. 204.

<sup>40</sup> Równocześnie z podjęciem działań militarnych, przedstawiciele państw Ententy wręczyli rządowi litewskiemu notę, oskarżając władze w Kownie o zorganizowanie przewrotu w Kłajpedzie, wspieranie powstańców i wysłanie regularnego wojska. Żądano także natychmiastowego ich wycofania z miasta i likwidacji wszelkich nielegalnych instytucji; P. Łossowski, *Kłajpeda kontra Memel. Problem Kłajpedy w latach 1918–1939–1945...*, op. cit., s. 51.

Dowództwo sił francusko-brytyjskich planowało przeprowadzić ostrzał z artylerii głównej okrętu liniowego „Voltaire” rejonu miejscowości Girule i Karklė, a więc terenów położonych na północ od Kłajpedy. Tam spodziewano się odnaleźć i w efekcie tego zniszczyć silne zgrupowanie sił „ludowych” czy, jak zaczęto je wtedy nazywać, „partyzanckich”. Miało to wywołać efekt mrozący wobec działań aliantów. Tym bardziej, że siła ognia eskadry stojącej w porcie i u jego wyjścia była naprawdę duża. Łącznie na pokładach tych kilku okrętów znajdowało się 57 dział o różnej sile, od 305 mm do 75 mm<sup>41</sup>. Liczono, że takie wsparcie wystarczy, by spokojnie i bez przeszkód przeprowadzić desant oddziału francuskich żołnierzy w sile 500 ludzi. Miał on wkroczyć do miasta, wzmocnić siły znajdującego się w nim już 21. Batalionu Strzelców Alpejskich. Do nabrzeża podeszła kanonierka „Oise” i z niej na brzeg zeszła część planowanego desantu. Szybko i sprawnie żołnierze przemieścili się w stronę koszar i połączyli się ze Strzelcami Alpejskimi. To zapewniło, w ocenie francusko-brytyjskiego dowództwa, dostateczną kontrolę portu, by wszedł do niego zbiornikowiec „Durance”, z którego pokładu zeszła, już w całkowicie kontrolowanych warunkach, reszta sił desantowych. Jego podejście osłaniał dodatkowo brytyjski krążownik „Caledon”, który zacumował ostatecznie w jego pobliżu.

Ilość sił i środków użytych w tej operacji była znacząca, ale właściwych efektów nie było. Miasto pogrążone było w nocnej ciszy, a działania sił alianckich były prowadzone bez konieczności otwarcia ognia. Litwini co prawda widzieli co się dzieje, ale wobec przewagi sił francusko-brytyjskich nie reagowali<sup>42</sup>. Okazało się, że przyjęta strategia była prawidłowa. Alianci nie zdecydowali się na dalsze kroki, a sama operacja nim dobrze się rozpoczęła, to się zakończyła. Zarówno Brytyjczycy, jak i Francuzi zajęci byli bardziej kłopotami z Niemcami i groźbą ponownego wybuchu konfliktu niż Kłajpedą. W miejsce działań siłowych musiała więc wejść dyplomacja. Już to było sukcesem strony litewskiej. 19 lutego okręty eskadry brytyjsko-francuskiej, wraz z całością sił lądowych, odeszły z Kłajpedy, kierując się do swoich baz macierzystych<sup>43</sup>.

---

<sup>41</sup> J.W. Dyskant, op. cit., s. 147.

<sup>42</sup> Reagowali zaś na pojawiające się projekty polityczne na forum Ligi Narodów; W. Łach, op. cit., s. 95.

<sup>43</sup> J.W. Dyskant, op. cit., s. 147; *Kova dėl Klaipėdos...*, op. cit., s. 57.

### Konwencja kłajpedzka

Zdecydowanie działań strony litewskiej, a jednocześnie niechęć do dalszego utrzymywania miejsc, które mogłyby stać się zarzewiem konfliktów, spowodowało, że Rada Ambasadorów przy Lidze Narodów 16 lutego 1923 roku zdecydowała się ogłosić, iż zrzeka się praw do kontrolowania Kłajpedy i terenów otaczających miasto, a jednocześnie decyduje się oddać ten region we władanie Republiki Litwy<sup>44</sup>. Warunkiem, jednak dość formalnym, miało stać się podpisanie traktatu międzynarodowego, regulującego ostatecznie jego status. 19 lutego z Kłajpedy wymaszerował 21. Batalion Strzelców Alpejskich. Był to koniec obecności sił francuskich w tym mieście. Żołnierze francuscy przewiezieni zostali na pokład okrętu liniowego „Voltaire” i na nim odpłynęli do Francji.

Działania podjęte przez Radę Ambasadorów były akceptowane przez rząd litewski, bowiem zmierzały one do zaaprobowania zaistniałego stanu faktycznego. Rząd kowieński zgodził się więc na rozpoczęcie rozmów dyplomatycznych nad przyszłym traktatem w sprawie Kłajpedy już 24 marca 1924 roku<sup>45</sup>. W imieniu Rady Ambasadorów rozmowy podjęła specjalna komisja, której przewodniczył francuski polityk i dyplomata Jules Laroche<sup>46</sup>. To właśnie z inicjatywy tej komisji pojawił się projekt umowy, obejmujący 50 punktów. Był on jednak dla władz litewskich nie do przyjęcia, bowiem okazało się, iż przewidywał szerokie prawa do użytkowania samego portu i zarządzania nim przez Rzeczpospolitą Polską. Ta co prawda od momentu wybuchu litewskiej rewolty domagała się uznania i zagwarantowania dla niej praw w Kłajpedzie, wskazując jej związki z północno-wschodnimi prowincjami kraju, jednak w Kownie nie traktowano ich poważnie. Litwa bowiem w tym czasie nie utrzymywała już z Polską żadnych stosunków dyplomatycznych. Był to w oczywisty sposób efekt sporu o Wilno i Wileńszczyznę. W tej sytuacji wyrażenie

<sup>44</sup> S. Sierpowski, *Problemy odradzającej się Polski w optyce Ligi Narodów: Gdańsk i Wilno...*, op. cit., s. 41; P. Łossowski, *Kłajpeda kontra Memel. Problem Kłajpedy w latach 1918–1939–1945...*, op. cit., s. 52; P. Eberhardt, op. cit., s. 93.

<sup>45</sup> P. Łossowski, *Kłajpeda kontra Memel. Problem Kłajpedy w latach 1918–1939–1945...*, op. cit., s. 56.

<sup>46</sup> Był to polityk mocno związany z kwestiami kłajpedzkimi. To faktycznie on zarządzał miastem do wybuchu powstania i promował koncepcję, by francuski zarząd miastem trwał nie mniej niż 10 lat; M. Jakubik, op. cit., s. 136.

zgody na propozycję komisji Rady Ambasadorów nie było możliwe. W efekcie tego delegacja litewska, kierowana przez Ernestasa Galvanauskasa, nie tylko odrzuciła powyższą propozycję, ale także w kwietniu 1923 roku przedstawiła własny projekt porozumienia, w którym potwierdzano co prawda prawa dla ludności niemieckojęzycznej Kłajpedy, ale odrzucano wszelkie polskie roszczenia do zarządzania portem. Propozycje litewskie nie zostały jednak zaakceptowane przez komisję Rady Ambasadorów. Naciski kontynuowały nie tylko władze polskie, także szerzej w Europie trwało przekonanie, że działania litewskie poszły za daleko. Rozmowy zostały zawieszone, a sprawa Kłajpedy stała się elementem międzynarodowego dyskursu<sup>47</sup>. Koniecznością było jak najszybsze uspokojenie nastrojów i rozwiązanie narastającego sporu.

Negocjacje pomiędzy komisją Rady Ambasadorów a delegacją władz litewskich wznowione zostały dopiero w lipcu 1923 roku<sup>48</sup>. To wtedy Jules Laroche przedstawił dwa kolejne projekty przyszłej umowy. Oba były dość podobne do pierwszej propozycji komisji międzynarodowej i zostały przez stronę litewską uznane za nienadające się do przyjęcia. W efekcie tego odmówiono dalszej nad nimi dyskusji. Jednocześnie Litwini zaproponowali, by sprawę Kłajpedy pozostawić do rozstrzygnięcia Stałemu Trybunałowi Sprawiedliwości Międzynarodowej, uznając że ta instytucja może spojrzeć na problem w nowy, pozbawiony dotychczasowych ograniczeń, sposób. Niestety, przewodniczący komisji Rady Ambasadorów Jules Laroche był przeciwny tej litewskiej propozycji.

---

<sup>47</sup> W samym mieście także nie było spokojnie, dochodziło do protestów, strajków, a atmosferę podsycali środowiska niemieckie, teraz chętnie paraliżujące litewskie działania; P. Łossowski, *Kłajpeda kontra Memel. Problem Kłajpedy w latach 1918–1939–1945...*, op. cit., s. 59.

<sup>48</sup> Wydarzeniom tym intensywnie przyglądała się polska prasa, *Sprawa Kłajpedy*, „Iskra. Dziennik Polityczny, Społeczny i Literacki” 1923, r. 14, nr 150, s. 1. Jako jeden z powodów tak długiej przerwy w rozmowach, wskazywano rozwiązanie sejmu litewskiego, konieczność przeprowadzenia wyborów, by przedstawiciele władz litewskich posiadali odpowiednią legitymację. Jak pisano: „Obecnie po wyborach, znów rozpoczynają się pertraktacje Litwy z mocarstwami, a na podstawie świeżo zaszłych na terytorium Kłajpedy wypadków możemy wnioskować, że i teraz będą one utrudniane przez dyplomację Litwy”; ibidem. Atmosferę rozmów odczytywano więc w Polsce prawidłowo.

Upierał się, że problem powinna rozwiązać Liga Narodów, nie chcąc utracić wpływu na ostateczne rozstrzygnięcie. Był to także efekt własnych ambicji francuskiego dyplomaty. Można przyjąć założenie, że to właśnie jego zabiegi przyczyniły się do pozostawienia tej kwestii w rękach Ligi Narodów<sup>49</sup>.

Zdecydowano się rozwiązać dotychczasową komisję i podjąć decyzję co do losu Kłajpedy, na podstawie artykułu 11 Paktu Ligi Narodów. W tej sytuacji powołano kolejną komisję, która miała przygotować nową propozycję porozumienia. Ukonstytuowała się ona 17 grudnia 1923 roku. Na jej czele stanął tym razem amerykański dyplomata Norman Davis<sup>50</sup>, i to pomimo faktu, że Kongres amerykański nie ratyfikował traktatu wersalskiego. Obok niego do komisji powołano holenderskiego eksperta do spraw transportu, także morskiego, Antona Kröllera, jak również Szweda, profesora Hoernella. Miała więc mieć ona charakter bardziej fachowy, a nie polityczny. Komisja zdecydowała się odwiedzić Kłajpedę, Kowno i Warszawę, a ostateczny projekt traktatu w sprawie tego pierwszego miasta przedstawiła 18 lutego 1924 roku. Projekt szedł w stronę litewskich oczekiwań, zdecydowanie pomijając polskie zastrzeżenia<sup>51</sup>. Wskutek tego negocjacje z rządem w Kownie zakończyły się szybko i sprawnie, a polskie protesty, pomimo ich intensywności, zostały odrzucone.

Liga Narodów zdecydowała się przyjąć w całości propozycję komisji i ogłosiła konwencję w sprawie Kłajpedy 14 marca 1924 roku. Dokument podpisany został ostatecznie 8 maja tego roku w Paryżu przez Roberta Crewe-Milnes'a, Raymonda Poincaré, Camillo Romano Avezana, Ishii Kikujirō reprezentujących mocarstwa zwycięskie (Wielką Brytanię, Francję, Włochy i Japonię) i Ernestasa Galvanauskasa ze strony litewskiej. Traktat został zarejestrowany w Serii Traktatów Ligi Narodów 3 października 1924 roku. To oznaczało, że wpisywano go w całość systemu

---

<sup>49</sup> Wydarzeniom tym, kolejnym notom, intensywnie przyglądała się także prasa w Polsce, *Sprawa Kłajpedy w Lidze Narodów. Przeciw próbom Litwy uchylecia się od zobowiązań*, „Głos Narodu” 1923, r. 30, nr 212, s. 2.

<sup>50</sup> P. Łossowski, *Kłajpeda kontra Memel. Problem Kłajpedy w latach 1918–1939–1945...*, op. cit., s. 69.

<sup>51</sup> Polska nie zyskała miejsca w Radzie Portu kłajpedzkiego, a tym samym nie miała żadnego wpływu na jego funkcjonowanie.

wersalskiego<sup>52</sup>. Konwencja została ratyfikowana przez państwa, członków Ligi Narodów, dzięki czemu weszła ostatecznie w życie 25 sierpnia 1925 roku. Odbyło się to pomimo protestów państwa polskiego. Niestety, jego pozycja polityczna była zbyt słaba, by zablokować przyjęcie i ratyfikowanie tej konwencji w jej ostatecznym brzmieniu.

Dla Litwy przyjęta konwencja była sporym sukcesem. Potwierdzała wszelkie prawa litewskie do miasta i portu, a jednocześnie nie wskazywała żadnych specjalnych praw do portu kłajpedzkiego dla państwa polskiego. W stosunkach pomiędzy obydwoma krajami pojawił się w efekcie tego kolejny zgrzyt, który tylko pogłębiał konflikt i tak był bardzo głęboki. Co prawda Litwa musiała się zgodzić na autonomiczny charakter Kraju Kłajpedzkiego, ale jednak faktycznie jej władza na tym terenie była praktycznie nieograniczona.

Formalnie Kraj Kłajpedzki uzyskał szeroką autonomię w zakresie ustawodawstwa, sądownictwa, administracji, a nawet finansów. Przejawem tego był samodzielnie wybierany, lokalny Sejmik Kłajpedzki, a także powoływany przez niego Dyrektoriat, jako lokalna władza wykonawcza. Funkcję nadrzędną nad nim, ale także i kontrolną zachowywał gubernator, ustanawiany przez Prezydenta Litwy. Formalnie więc ta autonomia była szeroka, w praktyce rząd litewski mógł to wszystko kontrolować, a wybory, choć demokratyczne, szybko zyskały charakter jedynie głosowania za kursem politycznym przyjętym przez Kowno.

Zdecydowanie najważniejszym elementem było sprawne administrowanie samym portem w Kłajpedzie. Zarząd nad nim sprawował trzyosobowy zespół. Dla Litwy port miał ogromne znaczenie, bowiem dzięki rzece Niemen, możliwy był spław dużych ilości drewna. To zaś oznaczało, że z portu korzystało więcej niż jedno państwo, a strona litewska mogła korzystać z tej aktywności. W porcie mogły stacjonować także bardzo skromne siły litewskiej

---

<sup>52</sup> W tym czasie środowiska polskie starały się uzyskiwać informacje i możliwość wpływu na wydarzenia w tej części Europy, jednak bez większych sukcesów, P. Libera, *Próba międzywojennego soft-power na kierunku litewskim – Wileńskie Biuro Informacyjne („Wilbi”) i jego rola w kształtowaniu stosunków polsko-litewskich*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2021, nr 2 (38), s. 396. W odniesieniu do Litwy i jej polityki wpływy środowisk polskich były długo bardzo ograniczone.

marynarki wojennej. Pod każdym więc względem przejęcie Kłajpedy miało dla młodego i niedużego państwa strategiczne znaczenie.

Kolejnym sukcesem był zapis w konwencji, że wszyscy mieszkańcy tego autonomicznego regionu otrzymali automatycznie obywatelstwo litewskie. By jednak nie doszło do jakichkolwiek następnych niepokojów, zdecydowano się dać wszystkim mieszkańcom 18 miesięcy, jako czas na dobrowolną rezygnację z niego, a także wybór obywatelstwa niemieckiego. Pozwalało ono wyjechać z Kłajpedy bez żadnych kłopotów i przeszkód. Jednocześnie mogli oni także pozostać na terenie okręgu autonomicznego, choć było oczywiste, że ich dostęp do jakichkolwiek urzędów stawał się niemożliwy. Dla władz litewskich Kłajpeda była zbyt ważna<sup>53</sup>.

Mieszkańcy miasta i regionu, jako nowi obywatele państwa litewskiego, byli zwolnieni z obowiązku służby wojskowej aż do stycznia 1930 roku, a więc przez ponad pięć lat. Miało to dać czas na ich asymilację z resztą społeczeństwa i płynne przyjęcie obowiązków, wynikających z konstytucji Republiki Litewskiej. Litwa przyjmowała na siebie obowiązki ochrony praw mniejszości narodowych, ochrony interesów przedsiębiorstw prywatnych, należących do kapitału zagranicznego, a więc realnie przepisów małego traktatu wersalskiego, ale tylko w odniesieniu do tego regionu. To znów był sukces władz litewskich, bowiem nie rozszerzało to tego zobowiązania na mniejszość polską mieszkającą na Litwie. Co prawda rząd w Warszawie w tej sprawie także protestował, ale niestety nieskutecznie. Rząd w Kownie przyjął nawet na siebie obowiązek zapłacenia reparacji wojennych za utracony majątek w Regionie Kłajpedzkim.

Litwini gotowi byli na daleko idące ustępstwa, w imię przejęcia kontroli nad miastem, a ponad wszystko portem w Kłajpedzie<sup>54</sup>. Obok więc ustanowienia autonomicznych władz, zdecydowano się przekazać w ręce lokalne wszelkie kwestie edukacyjne, policyjne czy podatkowe, choć nie w odniesieniu do kwestii ceł, bo te pozostały w wyłącznej gestii władz kowieńskich. Parlament kłajpedzki miał prawo regulować kwestie prawodawstwa cywilnego,

---

<sup>53</sup> Już tylko w 1924 r. do portu w Kłajpedzie weszły 694 statki różnych bander (najwięcej pod banderą niemiecką), o łącznym tonażu 266 777 ton; S. Gorzuchowski, *Granica polsko-litewska w terenie*, Zakłady Graficzne Pracowników Drukarskich, Warszawa 1928, s. 35–36.

<sup>54</sup> P. Eberhardt, op. cit., s. 93.

karnego czy handlowego, oczywiście pod warunkiem, że nowe przepisy nie naruszałyby prawa krajowego. Ta nadrzędność przepisów krajowych była dostatecznym zabezpieczeniem litewskich praw w mieście czy porcie. Każdą próbę naruszenia prawa krajowego, miał blokować gubernator, który mógł uchylić wszelkie decyzje lokalnego parlamentu. Jednocześnie kontrolował on także „rząd”, czyli Dyrektoriat, który w całości pochodził z jego mianowania. Dużą część przepisów oparto o wzorce europejskie, stąd prawo gubernatora, by wraz z Dyrektoriatem rozwiązać lokalny parlament. Ten zaś posiadał prawo do uchwalenia wotum nieufności wobec Dyrektoriatu. Oczywiście ten skomplikowany i wzajemnie oddziaływujący na kolejne organy system władzy lokalnej, był zapisem konwencji. Praktyka była jednak taka, że decyzje władz litewskich po prostu były implikowane do systemu kłajpedzkiego. Autonomiczność, choć istniejąca, z perspektywy Kowna była jednak mało istotnym elementem<sup>55</sup>.

Władzom litewskim nie przeszkadzał nawet przepis uznający zarówno język litewski, jak też niemiecki, jako równorzędne na terenie autonomicznego regionu. Najważniejsze urzędy i tak były kontrolowane przez Litwinów. Bardzo sprawnie prowadzona polityka migracyjna w kolejnych latach zmieniała układ narodowościowy, wzmacniając obecność Litwinów. To zaś zapewniało przewagę w każdym ewentualnym referendum.

W dość oczywisty sposób, od strony formalnej, nałożono na Litwę większą liczbę ograniczeń, jednak praktycznie nie miały one większego znaczenia. Teoretycznie każdy z członków Rady Ligi Narodów mógł wnieść zarzuty o naruszenie konwencji w sprawie Kłajpedy do Stałego Trybunału Sprawiedliwości Międzynarodowej, jednakże takie sytuacje były tylko możliwością. Zagrożenie takową interwencją było niewielkie. Faktycznie sytuacja ta zmieniła się dopiero w drugiej połowie lat 30. i był to efekt coraz bardziej agresywnej polityki III Rzeszy. Niemcy hitlerowskie chciały bowiem wykazać, że Litwa narusza konwencję, a tym samym prawa ludności niemieckiej. To stało się podstawą do coraz bardziej brutalnych nacisków na rząd litewski i ostatecznie przyczyniło się do wkroczenia do Kłajpedy wojsk niemieckich w 1939 roku<sup>56</sup>. Był

---

<sup>55</sup> S. Gorzuchowski, op. cit., s. 37.

<sup>56</sup> A.A. Żulys, *Polska w polityce zagranicznej Litwy w latach 1938–1939. Studium z historii dyplomacji*, Muzeum II Wojny Światowej, Gdańsk 2015, s. 26.

to jeden z ostatnich tzw. pokojowych podbojów Adolfa Hitlera w Europie<sup>57</sup>. Nikt w Europie nie chciał umierać za Kłajpedę<sup>58</sup>. Za kilka miesięcy nikt nie będzie chciał umierać za Gdańsk<sup>59</sup>.

Tym czynnikiem, który podlegał szczególnej opiece władz litewskich, był port. Doskonale dostrzegano, że może mieć on znaczenie międzynarodowe, a korzystanie z niego przez inne państwa, może przynosić państwu litewskiemu wymierne korzyści. Co prawda, Litwini musieli zaakceptować prawo o wolności tranzytu w Kłajpedzie, to jednak i tak możliwości zarobków były przeogromne. Zagadnienie wolności tranzytu miało szczególne znaczenie w odniesieniu do kwestii eksportu przez ten port drewna z wykorzystaniem rzeki Niemen.

### Kłajpeda w Litwie

Znaczenie posiadania Kłajpedy przez państwo litewskie było przeogromne. Po stracie Wilna i Wileńszczyzny, przy braku posiadania własnego portu handlowego, Republika Litwy, znajdowała się w niezwykle trudnej sytuacji. Gospodarczo to nowe państwo na mapie Europy było karzełkiem. Faktycznie nie było nawet pewności, czy będzie w stanie samodzielnie funkcjonować gospodarczo. W tej sytuacji przejęcie kontroli samodzielnej nad Kłajpedą miało dla władz litewskich ogromne znaczenie. Traktowali to jako swój wielki sukces prestiżowy i militarny<sup>60</sup>. W efekcie gotowi byli nawet pogorszyć swoje stosunki z Łotwą, która dotąd utrzymywała z państwem litewskim bardzo poprawne relacje. Walki o Kłajpedę uznano w Rydze za gróźbę naruszenia pokoju na Bałtykiem<sup>61</sup>.

---

<sup>57</sup> A.M. Brzeziński, *Liga Narodów wobec aktów agresji (1919–1939)*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica” 2022, nr 110, s. 366.

<sup>58</sup> Nawet rząd litewski wołał się podać do dymisji niż stanąć w obronie miasta, którego zajęcie było jednym z mitów międzywojennej Litwy; K. Buchowski, *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 1999, s. 263.

<sup>59</sup> S. Sierpowski, *Polska w Europie, Europa w świecie*, [w:] *Polska na tle procesów rozwojowych Europy w XX wieku*, pod red. S. Sierpowskiego, UAM, Poznań 2002, s. 18.

<sup>60</sup> P. Eberhardt, op. cit., s. 93.

<sup>61</sup> *Przed zajęciem Kłajpedy*, op. cit., s. 2. W tym czasie co prawda armia łotewska przechodziła już na stan pokoju, ale i tak zdecydowano się skierować część sił w stronę granicy państwowej, dla jej zabezpieczenia, J. Ciganovs, *The Latvian Army*, Latvijas Kara muzejs, Rīga 2019, s. 60.

Od początku pojawiły się jednak problemy w zarządzaniu tą prowincją. Niemcy mieszkający w Kraju Kłajpedzkim, którzy początkowo poparli działania Litwinów, teraz już po przyjętych rozstrzygnięciach, zmienili swoje nastawienie<sup>62</sup>. Liczyli, że słabość rodzącego się państwa litewskiego uda się wykorzystać dla własnych celów, a zwłaszcza utrzymania dominującej pozycji w Kłajpedzie i to choćby w kwestiach ekonomicznych. Oczekiwania najpewniej szły dalej, a więc obejmowałyby także policję czy może nawet sądownictwo. Miejscowi Niemcy byli na tyle bogaci, że mogli liczyć, że ich pozycja nie zostanie naruszona. Dla władz litewskich było to jednak nie do przyjęcia. Dla rządu w Kownie, tylko i wyłącznie pełna realna władza w mieście miała sens. Kłajpeda była dla niego nie tylko oknem na świat, ale jednym z największych pozyskanych miast, istotnym ośrodkiem handlowym, zdecydowanie wzmacniającym możliwości jej gospodarki. O skomplikowaniu sytuacji w mieście najlepiej świadczą dane ze spisu powszechnego przeprowadzonego w 1925 roku. Na 142 tys. mieszkańców, 26,6% zdecydowanie określiło swoją narodowość jako litewską<sup>63</sup>, 24,2% określiło się jako kłajpedzianie<sup>64</sup>, a 42% jednoznacznie uznawało się za Niemców<sup>65</sup>. To skomplikowanie dostrzegalne było także w odniesieniu do wyników wyborów

---

<sup>62</sup> P. Łossowski, *Autonomiczna Kłajpeda pod rządami Litwy (1924–1932)*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2004, t. 39, s. 85.

<sup>63</sup> K. Buchowski, *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940*, Białystok 1999, s. 12.

<sup>64</sup> Pojęcie to wymykało się wszelkim kategoriom narodowym. Najbliższe jakie można było przywołać, to „tutejszy”. To poczucie „tutejszości”, a więc zamieszkiwania na danym terenie od „zawsze”, niezależnie od dokonujących się zmian przyporządkowania państwowego danych terenów, było w tym czasie dość częste. Odnosiło się także do wielu mieszkańców II Rzeczypospolitej. Niestety, tematyka ta pozostaje ciągle słabo zbadana. W 2023 r. przedstawiony został do oceny projekt grantu w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki „Fundamenty” – *To jest mój dom – to jest moje państwo. Budowa tożsamości państwowej na Kresach Wschodnich w II Rzeczypospolitej. Dylematy – sukcesy – porażki* – niestety nie zyskał on uznania, w oparciu o recenzje, które wskazywały na badania tożsamości ludności na Kresach Wschodnich, bez swobodnego dostępu do archiwów w Rosji. Komentowanie takiego podejścia do badań nad dziejami międzywojennej Europy Środkowo-Wschodniej, wydaje się bezzasadne.

<sup>65</sup> Jednocześnie 7% wskazało inną narodowość, P. Łossowski, *Autonomiczna Kłajpeda pod rządami Litwy (1924–1932)...*, op. cit., s. 86.

do parlamentu. Na listy wystawione przez środowiska niemieckie zagłosowała większość tzw. kłajpedzian<sup>66</sup>, co było wyraźnym sygnałem dla Litwinów, że ich wpływy i władza w mieście nie są zbyt silne. Tym samym władze litewskie zostały zmuszone do powolnego budowania swoich wpływów. Proces ten nie był łatwy, bo Republika Litewska była krajem raczej mało zasobnym i każde ustępstwo ekonomiczne wobec części obywateli musiało być trudne<sup>67</sup>.

Tym niemniej do połowy lat 30. proces umacniania się wpływów litewskich na terenie Kłajpedy powoli był realizowany. Najlepszym tego dowodem stało się urealnienie posiadania przez Litwę marynarki wojennej<sup>68</sup>. W 1927 roku udało się bowiem zakupić niemiecki trałowiec „M-59”<sup>69</sup>, wybudowany w 1917 roku, który po podniesieniu litewskiej bandery wojennej uzyskał imię „Prezidentas Smetona”<sup>70</sup>. Był to największy litewski okręt wojenny i bazował on oczywiście w porcie w Kłajpedzie. Jego dowódca został komandor Antanas Kaškelis<sup>71</sup>. Okręt miał za zadanie patrolować litewskie wody

<sup>66</sup> Ważnym elementem był fakt, że w większości byli oni protestantami, a nie katolikami, jak Litwini z pozostałej części kraju, to umacniało w nich poczucie odrębności, nawet jeśli używali języka litewskiego, P. Eberhardt, op. cit., s. 89.

<sup>67</sup> W swej orientacji politycznej, po klęsce dyplomatycznej mediacji państwa zachodnich w sprawie Wilna, Litwa uznała, że poszukiwanie współpracy z Rosją Sowiecką może okazać się jedynym wyjściem. Nawet jeśli ta współpraca była dość luźna przez długie lata dwudziestolecia międzywojennego, to jeszcze mocniej odsuwała wszelkie szanse na porozumienie z Polską. Dla rządu w Warszawie najgorszym wrogiem był bowiem Związek Sowiecki; B. Jundo-Kaliszewska, op. cit., s. 48.

<sup>68</sup> Jesienią 1923 r. rząd Republiki Litwy odkupił od Dyrekcji Portu w Kłajpedzie i przekazał litewskiej Policji Państwowej, strzegącej granicy morskiej stare małe statki motorowe „Argus” (nazwano je „Savanoris”) i „Möwe” („Lietuvaitė”). Te powolne łodzie, podobnie jak motorówka „Šaulys” z 1925 r., miały zwalczać kontrabandę na wybrzeżu litewskim, R. Adomavičius, *Lietuvos sienų sargyboje, „Prezidentas Smetona” 1927–1932 m...*, op. cit., s. 20; idem, *The Lithuanian naval forces in the 1930s: structure and role in the national defence strategy...*, op. cit., s. 205.

<sup>69</sup> V. Žulkus, *Baltijos jūroje nuskendusio Lietuvos karo laivo „Prezidentas Smetona“ ir prekybos laivų „Panevėžys“, „Kretinga“, „Utena“ identifikavimas*, „Povandinė Archeologija” 2017, t. 13, s. 688.

<sup>70</sup> R. Adomavičius, *The Lithuanian naval forces in the 1930s: structure and role in the national defence strategy...*, op. cit., s. 206.

<sup>71</sup> J. Žilinskas, *„Smetonos” kapitonas Antanas Kaškelis*, <https://ve.lt/naujienos/jura/smetonos-kapitonas--antanas-kaskelis-1859831> [dostęp: 08.10.2025].

przybrzeżne<sup>72</sup>. Wspierać go w tych zadaniach miały małe łodzie motorowe, które także stacjonowały w tym porcie. Bez zajęcia Kłajpedy i powolnego wmontowania w system państwa litewskiego, nie byłoby to możliwe. Doskonale to widać także we współczesnej historiografii, która kreśli pod tym względem jednoznaczny obraz tamtych wydarzeń: „Powstanie w Kłajpedzie – kampania wojskowa mająca na celu odzyskanie Kłajpedy przez Litwę. W dniach 10–15 stycznia do Kłajpedy wkroczyli ochotnicy z Małej Litwy, którzy stłumili nieznaczny opór i przejęli kontrolę nad regionem. Negocjacje międzynarodowe zakończyły się przekazaniem Litwie praw suwerennych w Kłajpedzie, umacniając w ten sposób strategiczne pozycje kraju nad Morzem Bałtyckim”<sup>73</sup>. Pomijając dość subiektywne podejście do faktów, trzeba dostrzec, że kreowany jest obraz istnienia „od dawna” praw do tych terenów i pozyskania na nich pełni suwerennej władzy. Nawet jeśli w 1924 roku nie była to do końca prawda, to jednak władze w Kownie robiły wiele, by sytuacja w Kłajpedzie coraz bardziej potwierdzała taką narrację. Obok tzw. Wielkiej Litwy, to właśnie region Kłajpedy, nazywanej Małą Litwą, był dla tego państwa jedynym istotnym zyskiem terytorialnym do 1939 roku<sup>74</sup>.

Dla Litwy ten port i miasto miały bowiem strategiczne znaczenie<sup>75</sup>. Pomimo jednak podejmowanych starań przez władze, do 1939 roku nie udało im się w pełni zintegrować tych terenów z resztą kraju<sup>76</sup>.

### **Polskie racje, które racji bytu nie miały**

Działania litewskie bardzo szybko zostały uznane w Polsce za mające istotny wpływ na polską gospodarkę. Port w Kłajpedzie uważano za połączony w istotny sposób ze wschodnimi

---

<sup>72</sup> Pomimo swoich niedużych rozmiarów jego utrzymanie i tak było sporym kosztem dla władz litewskich, Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas w Wilnie, f. 377, ap. 11, b. 157, k. 1, Laivo „Prezidentas Smetona“ per 14 mėnesių (1927. 06. 01–1928. 09. 01) padarytos išlaidos.

<sup>73</sup> *The Lithuanian Armed Forces. Ready to Respond*, managing editor Laimonas Brazaitis, Ministry of National Defense, Vilnius 2013, s. 13.

<sup>74</sup> *Mapy rozszedlenia ludności polskiej i litewskiej na terenie Republiki Litewskiej i na obszarach północno-wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1929, s. 2.

<sup>75</sup> T. Kulak op. cit., s. 246.

<sup>76</sup> M. Skalski, *Komu Litwini zawdzięczają Kłajpedę?*, „Kurier Wileński”, <http://kurierwilenski.lt/2013/03/21/ko-mu-litwini-zawdzieczaja-klaipede/> [dostęp: 28.09.2025].

provincjami II Rzeczypospolitej, szczególnie w sytuacji, gdy państwo polskie nie posiadało własnego portu handlowego, a interesy w Gdańsku były niepewne. Uważano, że działania litewskie mogą uderzać w interesy gospodarcze państwa polskiego<sup>77</sup>. Z tego względu dość powszechnie wzywano w Polsce, by władze wymusiły zagwarantowanie specjalnych przepisów i praw chroniących własne interesy w Kłajpedzie, a dokładniej w znajdującym się tam porcie. Było to oczekiwanie dość jednoznacznie formowane na łamach prasy, ale także w kolejnych wystąpieniach sejmowych. Pisano w tej sprawie dość otwarcie:

Znaczenie gospodarcze Kłajpedy dla Polski polega głównie na tym, że jest ona portem raczej polskim niż litewskim i że z konieczności geograficznej odegrać musi wobec wschodniej części Polski tę samą rolę jaką Gdańsk odgrywa wobec Polski zachodniej. Podkreśla to już memoriał, złożony przez delegację polską w Paryżu w listopadzie 1922 r., z którego widzimy, iż eksport drzewa, będący z natury rzeczy zasadniczym czynnikiem w życiu gospodarczym Kłajpedy, w okresie przedwojennym w 65 proc. pochodził z dzisiejszego terytorjum polskiego, natomiast dzisiejsza Litwa dostarczała podówczas zaledwie 20 proc, wywożonego przez Kłajpedę drzewa<sup>78</sup>.

Opinie o podobnej treści formułowały redakcje także innych polskich czasopism. W tym względzie panowało w Polsce dość powszechne przekonanie, że bez zabezpieczenia polskich interesów, rozmowy te nie powinny być kontynuowane. Niestety, to przekonanie nie było rozumiane w innych krajach.

Nie bez znaczenia były bardzo złe stosunki pomiędzy obydwoma państwami i powtarzające się prowokacje na granicy, a właściwe w istniejącej jeszcze w tym czasie strefie demarkacyjnej. Każde działania władz litewskich interpretowano jako wymierzone przeciwko Polsce i stanowiące dla niej zagrożenie<sup>79</sup>.

Pomimo intensywnej kampanii części środowisk politycznych, głównie tych związanych z polską prawicą narodową, rząd

---

<sup>77</sup> M. Jakubik, op. cit., s. 139.

<sup>78</sup> *Sprawa Kłajpedy*, op. cit., s. 1.

<sup>79</sup> Konflikt polsko-litewski, tak naprawdę ogniskujący się wokół prawa do Wilna, był w tym czasie nie do przewyciężenia; S. Sierpowski, *Problemy odradzającej się Polski w optyce Ligi Narodów: Gdańsk i Wilno...*, op. cit., s. 20.

nie zdecydował się na żadne konkretne kroki. Uważano, że już kwestia Wilna i Wileńszczyzny mocno naruszyła opinię o Polsce w Europie Zachodniej, a wsparcie francuskie traktowano jako warunkowe, a nie bezwarunkowe<sup>80</sup>. W tej sytuacji rząd polski starał się zachować daleko idącą ostrożność, jednocześnie podnosząc swoje oczekiwania, by zabezpieczyć interesy polskie w Kłajpedzie. Była to taka próba poszukiwania wsparcia międzynarodowego, wymuszenia akceptacji polskich roszczeń, jednak bez użycia siły, którą uznano za niemożliwą do zastosowania. Groziło to wybuchem regularnej wojny z Litwą, w której Polska uznana byłaby za agresora i wszystkie mocarstwa wystąpiłyby przeciwko jej działaniom.

Ostatecznie przyjęta konwencja w sprawie Kłajpedy w żaden sposób nie zabezpieczała polskich interesów w porcie i w efekcie tego mogła być postrzegana jako całkowita klęska polskich roszczeń. Zapisanie w konwencji obowiązku zapewnienie swobody eksportu i importu towarów drzewnych przez port kłajpedzki, można było uznać za minimum tego co mogła strona polska oczekiwać. Można więc ze spokojem uznać, że polska dyplomacja poniosła w sprawie Kłajpedy całkowitą porażkę<sup>81</sup>. Polskie władze, w toku trwających rokowań o ostateczny kształt konwencji, próbowały uzyskać choć zakończenia konfliktu, a więc uznania dyplomatycznego i zakończenia tego jednostronnego stanu wojny, ogłoszonego przez Litwę z Polską, po wcieleniu Litwy Środkowej do Polski. Jedyną korzyścią była jednak zmiana nastrojów politycznych wokół sporu polsko-litewskiego: „Jednak po przeprowadzeniu »powstania« w Kraju Kłajpedy Litwini stracili bardzo ważny argument propagandowy, przestali być w oczach opinii światowej małym państwem podlegającym agresji sąsiadów. Teraz także Litwini byli agresywną stroną, która jak tylko miała takie możliwości, wykorzystywała argument siły do załatwienia swoich interesów. W takim kontekście sprawa aneksji przez Polskę Wileńszczyzny prezentowała się już całkiem inaczej niż wcześniej”<sup>82</sup>. I pod tym względem strona polska wykorzystała wydarzenia w Kłajpedzie. Atmosfera polityczna w Europie wokół spo-

---

<sup>80</sup> P. Libera, op. cit., s. 393.

<sup>81</sup> P. Łossowski, *Kłajpeda kontra Memel. Problem Kłajpedy w latach 1918–1939–1945...*, op. cit., s. 74.

<sup>82</sup> A. Srebrakowski, op. cit., s. 271.

ru polsko-litewskiego o Wilno się zmieniła<sup>83</sup>. Była to cena, która przyszło Litwinom zapłacić za Kłajpedę i to aż po wrzesień 1939 roku. Co prawda strona polska nigdy oficjalnie nie postawiła znaku równości pomiędzy zajęciem przez siebie Wilna, a zajęciem Kłajpedy przez Litwinów, to jednak taki sposób myślenia nie był obcy nad Wisłą<sup>84</sup>.

Można wręcz powiedzieć, że władze polskie z pewną konsekwencją zachowywały się wobec wydarzeń w Kłajpedzie dość biernie i wyczekująco<sup>85</sup>. Co prawda składały noty protestacyjne przeciwko łamaniu postanowień traktatu wersalskiego, jednak czyniły to głównie dlatego, by pokazać Litwę w złym świetle i tym samym zyskać argumenty w sporze o przyłączenie Litwy Środkowej. Zdecydowanie mocniej zabiegano o zachowanie prawa do tranzytu towarów przez port w Kłajpedzie. Tu interes gospodarczy państwa polskiego był jednoznaczny<sup>86</sup>. Najpewniej z tego powodu rząd polski w tym względzie wykazywał się większym zdecydowaniem<sup>87</sup>. Jego polityki nie zmieniały krytyczne głosy opozycji, która głośno protestowała przeciwko nadmiernej łagodności polskich władz. Postawa ta jednak nie zyskiwała szerokiego poparcia społecznego. Dla ludności państwa polskiego kwestia Kłajpedy była odległa i mało interesująca, w odróżnieniu do Wilna. I władze w Warszawie doskonale odczytały postawy społeczne.

Niestety, litewski sukces w Kłajpedzie, oznaczał usunięcie wszelkich polskich uprawnień w porcie, a tym samym utratę dotychczasowych w nim wpływów. Jednocześnie zlikwidowano w mieście Konsulat RP, który dotąd tam funkcjonował. Władze litewskie nie utrzymujące z II Rzeczypospolitą w tym czasie

<sup>83</sup> B. Jundo-Kaliszewska, op. cit., s. 51.

<sup>84</sup> P. Łossowski, *Ostatni akt kształtowania granic Drugiej Rzeczypospolitej – podział pasa neutralnego pomiędzy Polską a Litwą w lutym 1923 r...*, op. cit., s. 34.

<sup>85</sup> Na terenie państwa litewskiego mieszkała blisko 65 tys. obywateli narodowości polskiej, których sytuacja i tak była skomplikowana. Rząd w Warszawie nie chciał jej pogarszać, choć skarg do Ligi Narodów na jej traktowanie nie brakowało; *Mapy rozsiadlenia ludności polskiej i litewskiej na terenie Republiki Litewskiej i na obszarach północno-wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej...*, op. cit., s. 4.

<sup>86</sup> P. Eberhardt, op. cit., s. 93.

<sup>87</sup> Port ten miał ogromne znaczenie dla eksportu polskiego drewna z prowincji kresowych, S. Gorzuchowski, op. cit., s. 37.

żadnych stosunków dyplomatycznych, nie mogły pozwolić na kontynuowanie jego działalności<sup>88</sup>. Żadne podnoszone przez rząd w Warszawie racje w tej sprawie na forum międzynarodowym, nie zostały uwzględnione.

### **Czy był to największy litewski triumf do 1939 roku?**

Okres dwudziestolecia międzywojennego nie był dla państwa litewskiego pasmem sukcesów. Po klęsce w walce o Wilno z państwem polskim, Litwa znalazła się w sytuacji mocno skomplikowanej. Sukces z zajęciem, a ostatecznie faktycznym wcieleniem Kłajpedy do jej terytorium, na pewno było bardzo potrzebnym wydarzeniem. Nie chodziło tylko o znaczenie gospodarcze portu, ale także kwestie prestiżu i szerzej polityki europejskiej. Jak słusznie zauważają litewscy historycy: „Zajęcie Kłajpedy było jednym z zasadniczych czynników kształtujących młody kraj. Litwini nabrali wiary w swoje siły, a gdzieś tam było słychać głosy wzywające do marszu na Wilno... Parafrazując słowa Napoleona, w styczniu 1923 roku Litwini zapisali historię swojego kraju”<sup>89</sup>.

Władze litewskie szukały możliwości wzmocnienia swojej pozycji. Były jednak krajem niewielkim o ograniczonym znaczeniu w polityce międzynarodowej<sup>90</sup>. Francja nie mogła traktować jej jako realnego sojusznika. Wydarzenia w Kłajpedzie nie pomagały. Polska ostatecznie wymusiła na władzach litewskich nawiązanie stosunków dyplomatycznych, grożąc wojną. Był to kolejny z ciosów, jakie rząd w Kownie musiał zaakceptować. Z tym większą radością przyglądał się upadkowi II Rzeczypospolitej we wrześniu 1939 roku.

Trudno jednoznacznie ocenić, czy i na ile sukces w Kłajpedzie w 1923 roku i późniejsze, równie udane działania dyplomatyczne, były największymi, jakie państwo to odniosło od momentu odzyskania niepodległości do wybuchu II wojny światowej. Na

---

<sup>88</sup> M. Skalski, op. cit.

<sup>89</sup> V. Vareikas, *The march of 1923 in Klaipėda region*, [w:] *Kova dėl Klaipėdos...*, op. cit., s. 17.

<sup>90</sup> I dodatkowo miały ogrom własnych problemów, na przykład z aktywnością komunistów, którzy rozrywali wewnętrznie kraj, jak choćby w rejonie oszmiańskim, Vaičiūnas Gintaras, *Kolaboravimas ir patriotizmas Anykščių krašte 1920–1941 m.*, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo, Vilnius 2023, s. 45–50.

pewno należało ono do tych wydarzeń, które na trwałe wpisały się do historii narodu i państwa litewskiego w XX wieku. Współcześnie nikt nie ma wątpliwości, że historia Kłajpedy to ponad wszystko opowieść o dziejach narodu litewskiego. Nikt już nie wspomina czasu gdy jako Memel, należała ona do Niemców i to oni decydowali o jej rozwoju. To nie usuwa praw i historii Litwinów w tym mieście. Bo przecież to urokliwe miasto nad Morzem Bałtyckim, jak wiele innych, było ponad wszystko wielonarodowe, eklektyczne i jednocześnie otwarte, jak każde miasto portowe.

## Bibliografia

### Źródła archiwalne

Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas w Wilnie

### Źródła drukowane

*Mapy rozszedlenia ludności polskiej i litewskiej na terenie Republiki Litewskiej i na obszarach północno-wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1929.

*Przed zajęciem Kłajpedy*, „Słowo” 1923, r. 2, nr 11 (137).

*Sprawa Kłajpedy*, „Iskra. Dziennik Polityczny, Społeczny i Literacki” 1923, r. 14, nr 150.

*Sprawa Kłajpedy w Lidze Narodów. Przeciw próbom Litwy uchylecia się od zobowiązań*, „Głos Narodu” 1923, r. 30, nr 212.

*Zajęcie miasta Kłajpedy*, „Słowo” 1923, r. 2, nr 11 (137).

### Opracowania

Adomavičius Romaldas, *Lietuvos sienų sargyboje*, „Prezidentas Smetona” 1927–1932 m., „Muziejininkų darbai ir įvykių kronika” 2010, nr 1, s. 18–37.

Adomavičius Romaldas, *The Lithuanian naval forces in the 1930s: structure and role in the national defence strategy*, [w:] *The navies of the Baltic Sea Region during the Interwar Period: development of fleets, organizations and naval strategies 1918–1939*, editors A. Olli, H. Kiimann, University of Tartu Press, Tartu 2024, s. 202–216.

Ališauskas Kazys, *The Lithuanian Wars of Independence 1918–1920*, Vilniaus universiteto leidykla, Vilnius 2023.

- Brzeziński Andrzej Maciej, *Liga Narodów wobec aktów agresji (1919–1939)*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 2022, nr 110, s. 347–373.
- Buchowski Krzysztof, *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 1999.
- Ciganovs Juris, *The Latvian Army*, Latvijas Kara muzejs, Rīga 2019.
- Dyskant Józef Wiesław, *Konflikty i zbrojenia morskie 1918–1939*, Wydawnictwo Morskie, Gdańsk 1983.
- Eberhardt Piotr, *Przemiany narodowościowe w Kraju Kłajpedzkim w XX wieku*, „Sprawy Narodowościowe” 2010, z. 27, s. 89–102.
- Gierowska-Kałuż Joanna, *Odczyt Marszałka Piłsudskiego wygłoszony 24 sierpnia 1923 roku w Wilnie*, „Przegląd Wschodni” 1999, t. 5, z. 4, s. 767–791.
- Gorzuchowski Stanisław, *Granica polsko-litewska w terenie*, Zakłady Graficzne Pracowników Drukarskich, Warszawa 1928.
- Gozdawa-Gołębiowski Jan, Wywerka-Prekurat Tadeusz, *Pierwsza wojna światowa na morzu*, Wydawnictwo Morskie, Gdańsk 1973.
- Jakubik Michał, *Problem Kłajpedy na łamach wileńskiej prasy obozu narodowego w okresie międzywojennym*, „Studia Maritima” 2017, vol. 30, s. 135–150.
- Jundo-Kaliszewska Barbara, *Zakładnicy historii. Mniejszość polska w postradzieckiej Litwie*, Uniwersytet Łódzki, Łódź 2019.
- Kova dėl Klaipėdos: įvykiai ir žmonės, editors Z. Genienė, V. Vareikis, Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus, Klaipėda 2013.
- Kulak Teresa (rec), „Kłajpeda w polityce europejskiej 1918–1939”, Sergiusz Mikulicz, Warszawa 1976, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1977, nr 2, s. 245–249.
- Libera Paweł, *Próba międzywojennego soft-power na kierunku litewskim – Wileńskie Biuro Informacyjne („Wilbi”) i jego rola w kształtowaniu stosunków polsko-litewskich*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2021, nr 2 (38), s. 393–417.
- Łach Wiesław, *Zajęcie pasa neutralnego w lutym 1923 roku – próba oceny działań militarnych i politycznych*, „Europa Orientalis. Studia z Dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich” 2010, nr 2, s. 83–104.
- Łossowski Piotr, *Kłajpeda kontra Memel. Problem Kłajpedy w latach 1918–1939–1945*, Neriton, Warszawa 2007.
- Łossowski Piotr, *Autonomiczna Kłajpeda pod rządami Litwy (1924–1932)*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2004, t. 39, s. 85–99.

- Łossowski Piotr, *Ostatni akt kształtowania granic Drugiej Rzeczypospolitej – podział pasa neutralnego pomiędzy Polską a Litwą w lutym 1923 r.*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2022, t. 37, s. 27–39.
- Rezmer Waldemar, *Powstanie w Kłajpedzie w 1923 r. w świetle materiałów Oddziału II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego*, „Baltijos Regiono Istorija Ir Kultūra: Lietuva Ir Lenkija. Acta Historica Universitatis Klaipedensis” 2007, t. 15, s. 41–56.
- Sierpowski Stanisław, *Problemy odradzającej się Polski w optyce Ligi Narodów: Gdańsk i Wilno*, „Rocznik Leszczyński” 2018, t. 18, s. 17–45.
- Sierpowski Stanisław, *Polska w Europie, Europa w świecie*, [w:] *Polska na tle procesów rozwojowych Europy w XX wieku*, pod red. S. Sierpowskiego, UAM, Poznań 2002, s. 1–47.
- Skalski Marcin, *Komu Litwini zawdzięczają Kłajpedę?*, „Kurier Wileński”, [http://kurierwilenski.lt/2013/03/21/ko\\_mu\\_litwini\\_zawdzieczaja-klajpede/](http://kurierwilenski.lt/2013/03/21/ko_mu_litwini_zawdzieczaja-klajpede/) [dostęp: 28.09.2025].
- Srebrakowski Aleksander, *Kwestia wileńska*, [w:] *Przyjaciel. Polska, Rosja i Europa Zachodnia – zagadnienia polityczne w XVIII–XX wieku. Tom ku pamięci wielkiego przyjaciela Polski Borysa Pawłowicza Zaostrowcewa*, pod red. W. Barysznikowa, A. Srebrakowskiego, G. Straucholda, R. Żerelika, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2018, s. 244–275.
- Srokowski Stanisław, *Prusy Wschodnie. Studium geograficzne, gospodarcze i społeczne*, Gdańsk–Bydgoszcz–Toruń 1945.
- Šetkus Benediktas, *Lietuviai Svetimuju Karuose: Bendražygiai ir Priešai*, Briedis, Vilnius 2021.
- The Lithuanian Armed Forces. Ready to Respond*, managing editor Laimonas Brazaitis, Ministry of National Defense, Vilnius 2013.
- Vaičiūnas Gintaras, *Kolaboravimas ir patriotizmas Anykščių krašte 1920–1941 m.*, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo, Vilnius 2023.
- Žilinskas Justinas, „Smetonos” kapitonas Antanas Kaškelis, <https://ve.lt/naujienos/jura/smetonos-kapitonas--antanas-kaske-lis-1859831> [dostęp: 08.10.2025].
- Žulys Audrius A., *Polska w polityce zagranicznej Litwy w latach 1938–1939. Studium z historii dyplomacji*, Muzeum II Wojny Światowej, Gdańsk 2015.
- Žulkus Vladas, *Baltijos jūroje nuskendusio Lietuvos karo laivo „Prezidentas Smetona” ir prekybos laivų „Panevėžys”, „Kretinga”, „Utena” identifikavimas*, „Povandeninė Archeologija” 2017, t. 13, s. 681–697.

## Klaipėda will be Lithuanian after all (1923)

### Keywords<sup>91</sup>

Klaipėda, Republic of Lithuania, Second Polish Republic, League of Nations

### Summery

After the end of World War I, peace was established in Europe, often referred to as the Treaty of Versailles. In this system, it was decided to create so-called "free cities" under the control of the League of Nations. One of these was supposed to be Klaipėda. Taken from the Germans, it was not intended to be incorporated into the nascent Republic of Lithuania. The Lithuanians refused to accept this concept. Initiating a so-called popular uprising, they opted for a policy of *fait accompli* and occupied Klaipėda in 1923. Despite protests, including from Poland, the League of Nations approved Lithuanian decisions in 1924. Klaipėda became Lithuania's most important port. Only in 1939 did the Third Reich annex it, with Lithuania's tacit consent, as one of the next so-called peaceful conquests in Europe.

---

<sup>91</sup> Tłumaczenie autora.